

РОЗДІЛ IV. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Банацька Наталія

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ БІБЛІЙНИХ Й ІНОНАЦІОНАЛЬНИХ МОТИВІВ У ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

(на матеріалі драматичної поеми “Адвокат Мартіан”
і драматичного етюду “Йоганна, жінка Хусова”)

Основою фабульного розвитку драматичного етюду Лесі Українки “Йоганна, жінка Хусова” (1909 рік) є історія, що мала місце у поневоленій Римською імперією Галілеї в 1 ст. н. ери “за часів євангельських”.

У драматичній поемі “Адвокат Мартіан” (1911 рік) письменниця також використовує інонаціональний сюжет, дія у котрому відбувається в Стародавньому Римі в III ст. н. ери “по Різдву Христовому” (3, 188). У полі зору поетеси опиняються події періоду первісного християнства в Римі, зокрема “про переслідування неофітів, християнське підпілля, владу митрополита в Римській імперії” (2). Щоб достеменно вивчити матеріал, пов’язаний із рухом християн, Леся Українка опрацьовує велику кількість наукових праць, при цьому виявляє справжній хист ученого-дослідника (3). Події названого періоду цікавлять письменницю насамперед як такі, що асоціювалися із становищем в Україні у складі Імперської Росії. Заушталеною традицією (початком яких є ще антична література) Леся Українка обидва твори розпочинає із досить розлогих ремарок, насичених деталями, що передають “пахощі” епохи. Так, описуючи обстановку дому Хуси, приставника Ірода Антипа, тетрарха галілейського, поетеса зосереджує увагу на деяких предметах, при чому послуговується колишньою термінологією: “триклініум” (тобто три ліжка для бенкетів), круглий стіл, відсутність книг тощо. У маєтку адвоката Мартіана центральною кімнатою є так званий “таблін” - робоче помешкання, у котрому на численних полицях у великому порядку “ле-

жать кодекси, таблиці, сувої і зшитки пергаменту і всякі знадоби до писання” (3, 188). Світлиця приставника Хуси прибрана у пишному греко-римському стилі, Мартіанова- “без покрас” (3, 188). Заняття героїв також виявляють різючу відмінність між господарями двох маєтків. Адвокат Мартіан занурений у робочі справи, Хуса переймається проблемою зустрічі вельможних гостей у себе вдома. Деталізація побуту, натуралістичність описів у поєднанні з мовними та поведінковими характеристиками уможливають виразніше побачити не тільки головних героїв, а й інших персонажів, зрозуміти ті моральні пріоритети, котрим вони віддають перевагу. Дія в обох творах спроектована Лесею Українкою на родини центральних діючих осіб. Сімейство Хуси - це Йоганна (його жінка), Мелхола (його мати), а також ті, хто обслуговує їх: Сабіна (рабіня), управитель, виночерпець, кравчий, інші раби). Навколо адвоката Мартіана концентруються члени його сім’ї: діти - Аврелія та Валент, сестра Альбіна з дочкою Люціллою та інші. Члени обох родин виступають або палкими прихильниками християнської віри, або супротивниками її. Зіткнення, що виникають в родинях Хуси та Мартіана Емілія, пов’язані саме із цією обставиною. Гострота конфлікту посилюється через те, що у боротьбі правди проти кривди стикаються люди, об’єднані кровними зв’язками. Протистояння між членами в середині кожного окремо взятого сімейства, поступово переростає у соціальний конфлікт між двома не-сумісними світоглядами, між духовними запитами людини та вищими устремліннями, між новою ідеологією християнства з її принципами любові до ближнього та ідеологією тоталітарної системи, заснованої на грубій силі й ненависті.

Найбільш акцентованою особою в драматичному етюді “Йоганна, жінка Хусова” є головна героїня Йоганна, котра, захопившись Вченням Ісуса Христа, не може залишитися в домі свого чоловіка Хуси, де панує терор, грубість, насильство. Вона кидає домівку, щоб прислужитися справі Вчителя. Героїня опиняється в опозиції до тих, кому були байдужі та ненависні принципи Христового Вчення.

Знайомство із Йоганною відбувається досить незвичайно (і, мабуть, цей прийом можна віднести до творчих знахідок Лесі Українки): з початку констатується відсутність героїні, наслідки її втечі, розкривається ставлення інших членів сімейства до цього, а потім, власне, розкриваються причини того, через що це одержалося.

Так, у вступній ремарці зазначається, що в домі Хусовим є “сліди не то що занедбання, а недостатнього пильнування” (3, 30). Поки що залишається незрозумілим, через що це сталося. Але коли Мелхола, мати Хусова, починає докоряти синові, що той “розпустив кохану жіночку” і став “ні вдівець, ні молодець...” (3, 35), з’ясовується, що Йоганна залишила свого чоловіка та його дім. Згодом авторка психологічно тонко передає жакливо-задушливу атмосферу “дому” Хуси, яку не могла більше терпіти героїня драматичного етюду.

Йоганни немає, але все, що робиться за її відсутності, мало, мабуть, місце і колись. Пихатий, нахабний Хуса керує маєтком. Він наказує, робить різні розпорядження. В усіх його вчинках, словах відчувається, з одного боку, грубість, а з іншого, - неприховане лицемірство. Так, в очікуванні на римських патрициїв, які повинні нанести йому візит, він немовби повністю втрачає свою можновладність, забуваючи про своє “я”. Його охоплює одне бажання: догодити гостям, щоб заручитися їхнім словом за нього перед цезарем. Хуса воліє для цього змінити не лише обстановку дому, переробивши все на римський кшталт, але й назватися до смаку патрициїв - “Хузаном”. Це викликає невдоволення навіть у його матері, котра також не відзначалася доброю вдачею. Хуса не переймається проблемами держави, бо на першому плані у нього його особисті питання. Слабкий політик, Хуса прагне зробити кар’єру не власним коштом, а догодженням сильним світу сього. Хоча у спілкуванні з іншими він, як правило, використовує методи сили, насильства, приниження людської гідності. Проте послуговується він такими прийомами лише із слабшими за нього. Перед матір’ю, котра морально сильніша, ніж він, Хуса пасує. Аналогічну поведінку він виявляє й у стосунках з рабинею - коханкою Сабіною, хитрою та підступною. З огляду на Сабіну, можна висунути припущення, що відносини між Хусою та нею, виникли ще за часів перебування Йоганни в домі свого чоловіка. Тож, духовно бідний, розпусний, цинічний, амбітний, Хуса доклав чимало зусиль, щоб зробити життя Йоганни вкрай незадовільним та нещасним. Цьому сприяла й мати Хуси, котра ненавиділа свою невістку.

Леся Українка не розкриває те, якою була Йоганна до того часу, коли відбулося знайомство героїні із Вченням, що стало для неї дороговказним. Але той факт, що Йоганна, не вагаючись, пішла за Вчителем, засвідчує те, що героїні були ідеали Його Вчення та що душа її була наповнена

любов'ю, бажанням бути корисною людям, тобто тими цінностями, котрі лише чекали на своє вираження та які були зайвими в домі Хуси. Вчення Ісуса Христа давало шанс людям такої духовної конституції як Йоганна на інше, гідне людській природі життя. Але Вчителя було страчено. Згорьована, проте духовно прозріла героїня, повертається в дім свого чоловіка. І ось тут видається надзвичайно важливим з'ясувати мотиви повернення Йоганни, котра після спілкування із Вчителем стала якісно новою людиною із іншою парадигмою світосприйняття та відношення до людей.

Зустрівшись із Хусою, героїня дуже терпеливо намагається роз'яснити мотиви свого вчинку, як і те, що відкрилось їй, аби якось вплинути на чоловіка та змінити його хибні життєві погляди.

Йоганна

- Я раз почула, як Він (Христос. - Н.Б.) говорив, що лиси нори мають, птахи - гнізда, йому ж нема де на світі прихилитись. І я вже не могла в палатах жити, в добрі, в догоді, - я пішла за ним, своїм достатком я йому служила і всій його громаді помагала... (3, 51);

- Хусо, я навчилась таку складати ціну всім багатствам, як гороху, що в нас попід ногами (3, 51);

- Вір чи не вір - я все тобі скажу: примусила мене повинність вища лишити дім мій і тебе (3,49).

Йоганна зауважує: "свою науку Він (Христос) уділяв усім, і нам, жінкам, не боронив стояти близько й слухати" (3, 52).

Кожне слово героїні вистраждане нею та є не тільки сліпим віддзеркаленням Вчення Христа, а й свідченням свідомого засвоєння та застосування його основних принципів.

Перше, що привертає увагу: Йоганна не уподібнюється до тих, хто лише на словах долучався до Ідей Вчителя та для котрих Його поради, як досягти Царства Божого, ставали справжнім каменем спотикання. Вона робить все у повній відповідності до слів Ісуса: "Коли хочеш бути досконалим, - піди, продай добра свої та й убогим роздай, - матимеш скарби на небі. Потому приходь та іди слід за мною" (Матвія, 19:21) (4). Треба було мати неабияку мужність та силу волі, щоб зробити саме так і не пожалкувати про скоєне (варто пригадати моральні хитання Юди, змальованого Лесею Українкою в драматичному діалозі "На полі крові"). А ще більше сили, аби повернутися до Хуси, свідомо прирікаючи себе на духовні тортури, приниження, шкільняння. Це сталося знову ж таки

через послідовність та чесність героїні у вчинках і словах, через прагнення продовжити справу Христову, котрий стверджував, що для досягнення Царства Божого, кожному треба подолати свій власний хресний шлях та виконати моральний обов'язок до кінця, не лише сповідуючи, а й пропагуючи ідеї Вчення. Це і робила з таким безмежним терпінням та із новою вірою в людей героїня. Її не зупиняла грубість чоловіка, на котру наражалась Йоганна, думаючи, що в змозі достукатися до глибини серця Хуси та змінити його. Адже за кращих часів вона знала його іншим, люблячим чоловіком. Підтвердженням тому є прецікавий діалог між Мелхою та сином.

Мелхола

Еге ж... доволі...

Як я тобі казала: одружись

Тут, в Галілеї, хай і небагата,

Хай не шляхетна буде, та покірна...

Хуса

Я взяв її не за саме багатство,

Не за самий рід.

Мелхола

Та знаю, знаю... (3, 35).

Йоганна сподівалась, що в душі Хуси залишилось хоч щось людське, але зустрічає лише тупу та цинічну реакцію на свої слова. Проте знову терпеливо зносить усе, що чує від нього, пам'ятаючи застереження Ісуса Христа: "А ходячи, проповідуйте та говоріть, що наблизилось Царство Небесне. А входячи в дім, вітайте його, промовляючи: "Мир дому цьому!". І коли буде достойний той дім, - нехай зійде на нього наш мир; а як недостойний він буде, то мир ваш нехай до вас вернеться. Оце посилаю Я вас, як овець між вовки (підкреслення наше - Н. Б.). Будьте ж мудрі, як змії, і невинні, як голубки" (Матвія, 10:7, 13, 16).

А тому Йоганна продовжує: "Я знаю, трудно вірити чесноті в зрадливим нашим світі, звідки я тепер приходжу..."

Героїня не доказує, що робиться "там", "у тому світі", але не важко здогадатись, що Йоганна має на увазі світ, протилежний світові Хуси з виявами запроданства, конформізму, манкуртизму...

Хуса губиться перед словами дружини, але швидко опановує себе та фокусує всі почуття в один хижацький намір - помститися Йоганні, принизити, забруднити все те світле, з чим вона наважилася прийти до нього. Він глузує над кожним її словом, паплюжить, ганьбить ім'я Вчителя. А з цим не може змиритися Йоганна. А тому, коли Хуса немов-би опиняється на гребені святкування своєї "перемоги", вона кидає йому: "Я прошу розлучного листа" (3,53). І знов залишається на мить недосяжною для нього. Але, згадавши наказ Ісуса - "не розлучатися", - вона робиться покірною. Проте "покірність" Йоганни - це мудра "покірність", яка синонімічна "любові до ворога" та котра є одним-єдиним засобом придатним духовно вплинути на Хусу та його оточення. Героїня залишається, знаючи, що очікує на неї, але знає й те, що ніякі земні випробування незрівнянні з хресними муками Хрестовими. Авторка не розкриває складної внутрішньої боротьби, що відбувається в душі Йоганни, лише змальовує картину появи героїні перед її мучителями, сповнену глибокого символічного змісту, що розкриває ступінь страждань героїні: "Увіходить Йоганна, бліда, як смерть, у руках у неї покраси" (3, 59).

"Покраси" - не коштовні камені, що лише вони мають вагу в середовищі Хуси, а "покраси" її світлої душі. Символічно сприймається й взагалі постать Йоганни, що втілює ідею людського прозріння через віру в ідеали найдосконалішого Вчення. Йоганна розуміє, що нічого поки що не змінилось у тому середовищі, в котрому доводиться їй жити та що "прикраси" її душі, як той "бісер", котрий не варто розкидати перед "свиньми".

У фіналі, самотня, незрозуміла ніким, залишена всіма, Йоганна нагадує Ісуса Христа перед стратою в час Його звертання до Бога-Отця.

Йоганна

(сама. Падає на коліна і здіймає руки)

Ой господи! Чи довго сієї муки?

Учителю! На що мене покинув?...

Коли ж це царство боже? Де ж воно?

Чи доживе душа моя до нього?...

У лесезнавчій науці існує ціла бібліотека, присвячена драматичному етюду "Йоганна, жінка Хусова", у котрій образ головної героїні знаходить різні оригінальні потрактування.

З огляду на викладене, зауваження деяких літературознавців стосовно діалектики розвитку характеру Йоганни хибують неточностями. М. Драй-Хмара писав, що героїня Лесі Українки “не може довести почуття до розуму, усвідомити ту нову релігію, яку вона прийняла серцем. Йоганна - символ жінки-рабині з трагічною душею, що йде до визволення, але ще не осягла його і опинилася напівдорозі. Такі люди звичайно попадають ще в гірше рабство, ніж те, в якому вони були раніш” (5). Але хочеться вірити, що переконання героїні, віра й молитва її мають ту приховану внутрішню силу, яка допоможе встояти їй та яка повинна проявитися в недалекому майбутньому, коли високі духовні ідеали стануть на герць з вузьким меркантилізмом та чорним злом. Йоганна є прикладом того типу людини, що спростовує тезу Платона щодо подібності людині до способу управління в державі. Філософ визначає: “Позаяк окрема (тиранічна) людина подібна такій самій державі, то й вона є носієм того ж порядку: душа її сповнена рабством та ницістю. Ті ж її частини, котрі були найбільш порядними, опиняються у підкоренні, а панує лише мала її частина, найбільш ганебна та чорна” (6). Але людина, що знайшла свій ідеал та пов’язала із служінням істині й добру, вже ніколи не зверне з обраного шляху, не асимілюється з суспільством, заснованим на принципах насилля.

Подібним до Йоганни є інший герой Лесі Українки, котрий поєднав свій ідеал із особистістю та Вченням Ісуса Христа, в якому втілилось земне благо, що за визначенням давньогрецького філософа Платона, сполучає істину, красу й міру. Служінню цьому благу підкоряє своє життя адвокат Мартіан Емілій (драматична поема “Адвокат Мартіан”), котрий, як зауважує одна з дослідниць творчості Лесі Українки, нагадує біблійного Іову - праведника, якого Бог піддавав різним випробуванням (7). Мартіан живе за умов тиранічного правління, в якому культивуються зовсім інші цінності та переслідуються люди із християнським світоглядом. Через це Мартіан, досвідчений юрист, єдиний, хто спроможний відстоювати у судових справах інтереси християнських громад, опиняється перед альтернативою: оприлюднити свою належність до християнської віри і тим самим бути відстороненим від ведення справ по захисту інтересів християнських громад або нічим не виказувати себе й продовжувати свою благородну, хоча й невидиму справу. У виконанні цієї місії герой вбачає основний життєвий сенс. Але у момент, коли його діяльність сягає апогею, численні об-

ставини, що виникають, ускладнюють ситуацію. Мартіана зраджують власні діти, і це тим більше є несподіваним для нього, що саме вони повинні були стати його послідовниками. Першою завдає нищівного удару Аврепія, дочка Мартіана, котра із безапеляційною жорстокістю та ненавистю кидає:

“Так! Не твоя! Не хочу бути твоєю!
Твоєю бути - це віддати значить
І молодість, і душу, і красу,
Замкнутися і зникнути од світу,
А що за теє мати? Рабську долю,
Нудне, безглузде, сіре животіння!” (3, 206).

Дочка каже, що прагне відкритого служіння вірі. Але мудрого Мартіана важко ввести в оману: він бачить, що не віра, а “гарне”, з грошима, безтурботне життя приваблює його дочку.

Мартіан
Але за гроші можна б ще терпіти?
Чи так, по-твоєму ? (3, 206).

Спантеличений, Мартіан додає: “Стидайся...” (3, 206). Немов би продовжуючи ганебні монологи сестри, Валент, син Мартіана, упевнений що перебуваючи в домі батька, не маючи своєї справи, вони “марнують своє молоде життя” (3, 208). Нащадок, не соромлячись, говорить, що сам би хотів прославитись. Через що батько, остаточно приголомшений таким відкриттям, гірко перепитує: “Де ти навчився славолюбства?” (3, 209). Мартіанові прикро, що син його тільки й взяв з історії життя Ісуса та християнського руху, як заздрість не до будь-кого, а до самого Господа та його послідовників. Вражає також жорстокосердність Валента в оцінюванні батькової праці та повна відсутність шани до інших людей (“...якісь діди, засушені, в пергаментях, шукали параграфів по кодексах в той час, як ти вдавався до душі та серця!” (3, 211)). Рішення Валента вступити до римського війська взагалі сприймається як відступництво - зрада, бо долучення до тих владних структур, що переслідували християн, по-іншому неможливо було б дискваліфікувати.

Після таких “визнань” своїх дітей, Мартіан небезпідставно робить висновки, котрим ділиться із братом Ізогеном: “Вони не тілом хворі, тільки духом” (тут і далі підкреслення наше. - Н.Б.) - (3, 215). Відкривши цю правду, Мартіан картає себе, що немов “дітей своїх на жертву рокував” (3, 215).

Чимало літературознавців услід Мартіанові також ставлять на карб йому те, що він немовби занапастив долю своїх дітей.

“Мають рацію і його (Мартіана) діти, які не хочуть пройти через життя лише як тіні батька, без власного самовираження, без живої, комусь потрібної дії. Та й природне прагнення молоді дівчини чи хлопця до життєвих веселощів, намагання виявити свій “палкий дух”, - пише О.Бабишкін” (8). Але виникає зустрічне запитання стосовно тих “веселощів”, коли тисячі людей гинули, піддавалися тортурам за ті ідеї, котрі нібито були близькі Аврелії та Валенту. Свій “палкий дух” Вони виявляють вельми “своєрідно”. Аврелія прагне служити Богові - і разом з тим жити в Александрії, “як царівна єгипетська” (3, 206); Валент відчуває талант проповідника Слова Божого та йде у військо ворога. З юнацьким максималізмом та жорстокістю брат і сестра звинувачують батька за те, що не одержалось у їхньому житті, немов з його вини. Егоїзм засліпив їх, зробив глухими. Вони не усвідомлюють головного, що доля подарувала їм в особі батька, людини сумлінної, працелюбної, чесної, обов’язкової, Відданої ідеї, найкращого вчителя та друга, наслідування життєвих принципів котрого уможливило б здійснення будь-яких задумів та мрій. Адвокат Мартіан намагався виховати ці якості й в своїх дітях, покладаючись на незаперечний авторитет Вчення Ісуса Христа. Він учив їх терпінню, що є основою багатьох чеснот, скромності, витримки.

Мартіан

- Господь, мій синку, знає все таємне.

Він дасть тобі заплату (3, 209);

- Мовчазно терплячи наругу й муки,

Син Божий звеличав вінець терновий

Над всі вінці землі... То був тріумф (3, 209)

- ...Але ж Валенте,

належить слава Богові - не людям (3, 210), - звертається він до своїх дітей, намагаючись скорегувати потік їхніх думок, але його прагнення виявляються марними.

Діти вирости не “меживірками” (це по відношенню до них надто м’яке визначення), а справжніми покручами, для яких зрадити, відступитися - справа досить легка. Проблема “зради”, що у драматичному діалозі Лесі Українки “На полі крові” вирішувалася як зрада учнем свого вчителя, знаходить у драматичній поемі “Адвокат Мартіан” інше тлумачення: як зрада - відступництво дітей від рідного батька. Все що мало велику духовну вагу для Мартіана, знецінили його діти. Про це говорить Ізоген:

“Тепер з молодими трудно.

Мов коні-неуки, рвуть поводи

І не хотять ніяк ходити в шорах...” (3, 220).

Такі герої як Мартіан Емілій з честю долали усі труднощі, тихо виконуючи свій обов’язок та наближаючи те Царство, що заповідав Бог.

Отже, написавши два філософсько-психологічні твори - драматичний етюд “Йоганна, жінка Хусова” та драматичну поему “Адвокат Мартіан”, використавши в них інонаціональні сюжети, Леся Українка порушує низку проблем, які за традицією синтезує з конкретними проблемами сучасності та котрі залишаються актуальними й по сьогодні.

Насамперед, це стосується проблеми “дому”, котра інтерпретується в обох драматичних творах та підноситься до символу батьківщини, до символу України. Водночас поняття “дім” тлумачиться як вмістилище духу народного, що живиться вірою. Вельми прикметним у цьому сенсі є монолог Ізогена (драматична поема “Адвокат Мартіан”), котрий виражає побоювання за безпеку існування “духовного дому”: “...а як ти схибнешся, (Мартіан - розрядка наша. - Б. Н.) - (3, 61). Мається на увазі “дім Христовий”, тобто церква - оберіг духу віри, “Батькової науки” - “Науки Бога-Отця та Бога-Сина”. У змалюванні “дому-батьківщини” Леся Українка максимально правдиво показує взаємозалежність стану справ у “домі-вітчизні” од стану “духу” в ній. З боєм поетеса відтворює атмосферу лицемірства, здирництва, хабарництва, холуйства, продажництва, що панує в домі Хуси. Для підсилення ефекту зображення письменниця послуговується методом антитези, протиставляючи багатство дому представника із духом, що панує в домі, ницим та хирлявим. Напрошується питання: чи не те ж саме спостерігала поетеса й в українському “домі”, знову й знову говорячи про “Слово Боже як про рятівну силу, придатну очистити “дух” у суспільстві.

У зв'язку із цим своєрідно вирішується проблема збереження "Науки Христового Слова". Розкриття проблеми асоціюється з образом Ісуса Христа, хоча безпосередньо колізії його життя не відтворюються. Образ Вчителя незримо присутній в усіх сценах творів. До його слів апелюють персонажі як драматичної поеми "Адвокат Мартіан", так і драматичного етюд "Йоганна, жінка Хусова". Христос приходить у світ, щоб нагадати людям про їхнє призначення, щоб "розсікти" добро й зло, виявити міру та якість віри на землі: прихильників віри підтримати та надихнути на подальші змагання за обстоювання ідеалів свого Вчення, тих, котрі відступили од ідей любові й милосердя, - скерувати на служіння Господові. Ісус з'єднує всіх, кому близька Його Правда.

Характерно, що "порядок" в "домі"-батьківщині Леся Українка ідентифікує із благополуччям у кожній родині. Саме в родину Мартіана та родину Йоганни спроектована проблема віри, котра є каталізатором думок, мрій, вчинків героїв драматичних творів письменниці. Авторка констатує падіння віри в родинах, а це є великою небезпекою для усього суспільства. Тому й повертає Леся Українка свою Йоганну в дім Хуси, де вона має виконати місію спасіння сімейства від остаточного руйнування.

Адвокат Мартіан, стикаючись із жахливими випробуваннями, докладає чимало умінь і зусиль для порятунку "християнської громади-родини", розуміючи, що саме вони стануть наріжним каменем Христової віри у майбутньому.

Осередками збереження духовних традицій були і є родини. Думка, що ті родини (ширше - суспільства), котрі зраджать ідеалам віри, будуть покарані, сполучає драматичну поему "Адвокат Мартіан" та драматичний етюд "Йоганна, жінка Хусова". Повчальною є історія сестри Мартіана - Альбіни, котра пов'язує особисті трагедії та нещастя близьких із своєю "провиною-відступництвом од віри".

Альбіна

Правда, Мартіане,

Господь мене карає по заслугі,

Бо я відступниця! Раба лінива! (3, 252).

Мартіан

Не воружи

Тих спогадів, Господь тебе покликав

Знов до роботи, - будь покірна. Йди.

Альбіна

Куди? (3, 252).

Запитання “куди?” Леся Українка немов адресує всім людям що все ще залишаються на “великому роздоріжжі” у пошуках відповіді.

Для письменниці, котра не випадково зробила центральними героями творів, що аналізуються, чоловіка та жінку, відданих Христовій вірі, такої дилеми не існувало. Авторка немовби стверджувала, що від вищої духовності представників обох статей залежить благополуччя у суспільстві.

Письменниця пов’язує процеси занепаду й деградації суспільства із занепадом у керуючих структурах. Тоталітарна система санкціонувала повну безконтрольність, вседозволеність великих “кормачів”. У представників влади повністю атрофоване почуття сумління, сорому. Через це розквітає підлабунство, мімікріювання, презирство до свого, національного (галілеянин Хуса воліє, навіть, перейменувати себе на римський кшталт).

Гостро стояла проблема державних діячів. За умов відсутності справжніх політиків ідея державотворення абсолютно втрачала свій сенс. Леся Українка порушує питання, чи може взагалі існувати така ідея побудови держави у суспільстві з деспотичним режимом, котрий використовує усі засоби для притуплення або й знищення будь-яких виявів духовності. Страх - найголовніша зброя таких систем.

Намагаючись досягти усебічного розкриття панорами занепаду, поетеса проектує розкриття проблеми й на побутовий рівень, де виявляються ті ж риси, що й у вищих ешелонах. Усюди спостерігається розбрат, ворожнеча, розмежування. У такому суспільстві не до Божих заповідей. Бог стає зайвим. У зв’язку із чим згадується звернене до Ісуса Христа риторичне запитання Великого Інквізитора з роману Ф.М.Достоевського “Брати Карамазови”: “Навіщо ж ти (Христос) прийшов нам заважати?”.

Надзвичайно важливою є також порушена Лесею Українкою проблема “меншовартості” подоланих та “вищерасовості” завойовників. Відомо, що расизм склався у другій половині XIX - на початку XX ст., коли почали виходити в світ праці, в яких робилися спроби “науково” обґрунтувати існування вищих і нижчих рас (9). Це питання особливо боліло письменниці, котра не могла сприйняти і змиритися із станом меншовартості, другорядності української нації, з проявами ганебного догоджання співвітчизників російській (або будь-якій іншій) владі, з чиношануванням. Спротив викликали у поетеси ті, хто сприймав свою меншовартість як нормальне явище, навіть, не намагаючись щось змінити.

Найбільш рельєфно тема ця простежується в драматичному етюді “Йоганна, жінка Хусова”. Відтворені у творах риси тоталітаризму абсолютно точно співпадали із рисами “страшної реакції”, що панувала в Україні на час написання драматичних творів “Адвокат Мартіан” та “Йоганна, жінка Хусова”: терор, ренегатство, відступництво, зрадництво - далеко не усі характеристики того періоду.

Тому-то так лякає “мешканців дому” Хуси героїня драматичного етюд - Йоганна, що, захопившись ідеями Вчення Христа, починає пропагувати Його Слово. Леся Українка порушує ще одну проблему сенсу буття - влади та слова. Релігійна свідомість героїні свідчила про “дух”, що не підкоряється титанічній владі та містить пряму загрозу існуванню Хуси та його прибічників. Ось чому маленька жінка протиставляє собі усю жажливо-могутню машину, котра виключала гальванізацію будь-якої нової ідеї, окрім ідеї насильства та хижацької моралі. Бунт проти людиноненависницького режиму Леся Українка пов’язує із жінкою. І це глибоко символічно, позаяк духовний аспект українського суспільства тримався завжди на жінці. Йоганна - це символ пробудження сумління, людської честі та гідності українців, що так довго перебували у символічно відтвореному “домі” намісників Хуси. Героїня уособлювала ту внутрішню свободу, свободу у собі, котра найбільше викликала обурення у тих, хто намагався задушити її, декларуючи звирячі закони життя. Драматичний етюд “Йоганна, жінка Хусова” розвиває проблему жіноцтва до проблеми жіночої емансипації, вимоги розриву сміливої жінки з лицемірним середовищем. У цьому сенсі Леся Українка є послідовницею не тільки традиційної вітчизняної літератури, але й світової літератури, зокрема І.Тургенєва та Г.Ібсена тощо. Зазначимо, що тема зображення сильної духом жінки (якою до слова була й сама поетеса) розкривається від цієї проблематики. Йдеться, наприклад, про драматичний діалог “На полі крові”.

Дехто з літературознавців в образі Йоганни схильні бачити непослідовну, слабодуху особистість, що “спинилася напівдорозі”. Але звинувачення героїні в цих вадах, на наш погляд, далекі від правди. Адже мужність героїні виразилася насамперед у тому, що для здійснення Христових заповітів, вона повертається в ненависний дім Хуси. Навіть той факт, що у двобій із вовчими законами вступає жінка, є глибоко символічним явищем, яке свідчить про невмирущість духу народного. Водночас жіноча доля героїні Лесі Українки метонімічно

відтворює долю багатостраждальної України, котра у поступі до ствердження національних ідей робить “крок вперед, а два назад” (10). Це визначення стисло відтворює непослідовність, невпевненість, що мають місце в українському національному характері, та які сформувалися за умов багатолітньої неволі, але котрі не є визначальними в українській вдачі.

Підтвердженням цьому є зображення Лесею Українкою героїв з іншою соціально-етичною орієнтацією. Адвокат Мартіан (одноименна драматична поема) уособлює твердість й непохитність у дотриманні вірності своїм ідеалам та ідеям. Він людина високих моральних принципів, людини, що втілює одну з найвищих життєвих чеснот - християнську обов'язковість. Вельми прикметним є міркування російського філософа В.Соловйова щодо значення цієї риси. Він пише: “Християнський принцип обов'язковості, або морального служіння - єдиний повний та досконалий принцип політичної діяльності. Єдиний виправданий, бо виходячи з самопожертви, він доводить його до кінця, вимагаючи, щоб особа жертвувала своєю винятковістю не тільки на користь народу, але й всього людства, закликаючи всіх однаково до справи всесвітнього спасіння, котре у суті своїй є найвищим та безумовним добром. А отже має усі підстави для самопожертви”. І далі: “Нарешті, це є саме той принцип, що містить у собі всі позитивні починання... Виконати свій обов'язок означає виконати християнську справу самопізнання, що є початком духовного подвигу та істинного боголюбського життя” (11).

Приклад такого життя подає Леся Українка образом адвоката Мартіана, мужність котрого особливо виразно постає на тлі ознак епохи початку християнства, що характеризувалася “насильством, нелюдським катуванням неофітів - прихильників нової віри... Цезар Нерон увійшов в історичну свідомість людства як втілення нечуваної жорстокості, тиранії. З його наказу на аренах цирку в Стародавньому Римі гинули в страшних муках тисячі християн, розтерзані дикими звірами (12).

За таких умов, звичайно, що не всі прихильники Христової віри були до кінця послідовними у досягненні мети. Адвокат Мартіан, як і Йоганна, свідомі у ставленні до Вчення Христа. Крім того, адвокат Мартіан розуміє, що ідея потребує не тільки пасивного служіння, а й активного захисту, жертвовності. Поведінка героя характеризується як активно-

рефлекторна: для успішного виконання завдань християнської громади Мартіану, довелося, по-перше, вести притаємничений спосіб життя, нічим не виказуючи своєї віри. А по-друге, відмовитися від усіх життєвих насолод.

Змальовуючи психічний стан Мартіана, поетеса залишалась, як завжди, вірною історичній правді. Важливим у цьому зв'язку є думки дослідниці української психіки В.Храмової стосовно причин формування прихованих форм боротьби українців. У своїх висновках вона спирається на праці професора О.Кульчицького. В.Храмова зазначає, що “занепад Київської Русі, знищення гетьманату та впровадження кріпосництва за доби російської колонізації України, ганебне рабство у післяжовтневий період перетнули європейський шлях розвитку нашої країни, що відповідав потребам національного менталітету”. Вчена підкреслює, що “на традиційні психоповедінкові архетипи було накладено “євразійську” матрицю світосприйняття з абсолютною домінантою тотального підкорення за вертикаллю, котра сягала до імперського центру. У створюваних з азіатською жорстокістю алгоритмах життєдіяльності не було місця самодостатній особистості, яка відповідає за історію свого народу та власне життя... Умовою виживання ставав соціальний, психологічний і політичний конформізм, який передбачав не лише прислужництво “меншовартісної” нації, але й її “задоволення у рабстві” (13).

Адвокат Мартіан та Йоганна є носіями ідеї, що являла пряму загрозу тоталітарному режиму. Саме вони уособлювали феномен нескореності духу народного, що надихався не грубою силою, а принципами, котрі заповідав Господь, зернами котрих треба засівати “поле” майбутнього.

Особливостями драматичної поеми “Адвокат Мартіан” та драматичного етюд “Йоганна, жінка Хусова” є відсутність історичних подій. Автор не виходить за межі родини, особисте превалює над громадським, але головними є рішення проблем соціальних. З-поміж котрих особливе місце займає проблема сув’язі поколінь, а також спадкоємства ідей, проблема “батьків і дітей”, та більше - трагедії поколінь. Можна тільки здогадатися, що переживає адвокат Мартіан після з’ясування, що незаперечні істини Христового Вчення нічого не варті для дітей, що прагнуть лише багатства та слави, що його совість, обов’язковість, вміння поєднувати слово й діло - не стали

прикладом для нащадків. Діти Мартіана не усвідомили найголовнішого у діяльності батька: служіння ідеї потребує заперечення радощів життя, аскези, зречення, жертвовності. Ось чому скромна обстановка помешкання адвоката Мартіана - це втілення не на словах, а на справі принципів Вчення, що не у матеріальному треба шукати сенсу свого життя, а у глибинах своєї душі. Для дітей адвоката помешкання та двір рідної домівки - лише "пустиня".

Леся Українка, відтворюючи цю ситуацію, дотримувалась позиції: будь-яка ідея приречена на загибель, якщо усіма можливими засобами не забезпечити зв'язку між поколіннями.

Такою цементуючою ланкою повинна стати родина, котра зберігатиме Науку Бога-Отця.

Драматичні твори - "Адвокат Мартіан" та "Йоганна, жінка Хусова" прийняті світлом християнської віри. Зрозуміло, що шукати повних аналогій між ідейною орієнтованістю автора та світоглядом його персонажів - справа невдячна. І все ж дозволимо провести деякі паралелі, що самі по собі напрошуються. Обираючи назву драматичної поеми "Адвокат Мартіан", чи не бачила Леся Українка й саму себе таким захисником ідеї, котра б втілила у життя прагнення багатомільйонного українського народу вибудувати нову Україну - державу, засновану на Божих законах? Тоді логічно постає наступне запитання: "Йоганна - жінка Хусова?" (підкреслення наше. - Н.Б.). Іншими словами, чи справді Леся Українка була такою войовничою атеїсткою, котрою "викривалась облуда християнської віри, її реакційна суть..." (Л.Міщенко). Чи навпаки була прихильницею християнської віри, котра єдина могла оживити дух гнаного, приниженого та гнобленого українського народу для досягнення ментальних настанов Волі, Правди, Долі. Письменниця упродовж всього творчого життя відшукувала ту "петру", той камінь, на котрому можна побудувати бажану державу. Християнська категорія віри, як основний архетип української ментальності, повинна стати головним підмурівком майбутнього суспільства.

Майже через століття ще один український письменник Євген Гуцало стверджує, що порятунок наш міститься "в ...контексті народної ментальності. Проблема пов'язується із подальшим розвитком України... Всі її облаштування - це завжди й скрізь один і той самий хворобливий процес, процес-хаос, процес-розклад" (14).

Подолати цей процес нам, українцям, на порозі ХХІ століття допоможуть герої творів Лесі Українки - Міріам (драматична поема "Одержима"), Елеазар (драматична поема "Вавилонський полон"), Тірца (драматична поема "На руїнах"), Йоганна (драматичний етюд "Йоганна, жінка Хусова"), Мартіан (драматична поема "Адвокат Мартіан"), Прісцилла (драматична поема "Руфін та Прісцилла"), Кассандра (драматична поема "Кассандра"), котрі втілюють у життя Божі заповіді.

Обравши правду Бога, можна реально оцінити пройдений шлях та намітити орієнтири на майбутнє, щоб не опинитися на дорозі "в нікуди" (Моріак).

Література

1. Леся Українка. Зібрання творів: У 4 т. - К., 1982. - Т.3. - С.30 - 76.
Після посылання на це видання надалі зазначатимемо в дужках після цитати том і сторінку.
2. Міщенко Л.І. Леся Українка (посібник для вчителів). - К., 1986. - С.230.
3. Кримський А. Спогади про Лесю Українку. - К., 1985. - С.170.
4. Біблія.
5. Драй-Хмара М. Леся Українка, життя і творчість. - К., 1926. - С.140.
6. Платон. держава // Твори: В 3 т. - М., 1971. - Т.3. - Ч.І. - С.397.
7. Див.: Бетко І. Біблія як джерело ідей творчості Лесі Українки // Слово і час. - 1991. - № 3. - С.32.
8. Бабишкін О. Драматургія Лесі Українки. - К., 1963. - С.196.
9. Див.: Філософія: Підручник / Г.А.Заїченко, В.М.Сагатовський, І.І.Кальний та ін.; За ред. Г.А.Заїченка та ін. / - К., 1995. - С.368.
10. Див.: Стус. Феномен доби (сходження на Голгофу слави). - К., 1993. - С.31.
11. Соловйов В.С. Философская публицистика. - М., 1989. - Т.І. - С.68.
12. Міщенко Л.І. Названа праця. - С.230.
13. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. - К., 1992. - С.18.
14. Гуцало Є. Ментальніть орди. - К., 1996. - С.44.